

ALTAYİSTİK BAKIŞLA TÜRKÇEDE ZIT SES OLAYLARI-II: DAHA ÇOK ÇABA YASASI

Mehmet Hazar *¹

N. F. K. (Çile): “Zıtlar arası ahenk, af ve günah yarışta
Bütün zıtlar kavgada, bütün zıtlar barışta.”

Özet: Dil bir döngü çerisinde kendisini yenileyip durmaktadır. Çemberin bir yarısında daha az çabası varken diğer yarısında daha çok çaba yasası yer almaktadır. Sümercedeki verintilerinden dolayı yaşayan en eski yazı dili olan Türkçe bu ömrünü çok ağır bir şekilde değişim yaşamasına borçludur. Türkler kendi icat ettikleri Köktürk işaretleriyle metinlerini günümüze kadar okuta gelmişlerdir. İşte Türkçe zıtlıklar içerisinde yaşamasını devam ettirmiş ve gerektiğinde daha çok çaba yasasını daha az çaba yasası kadar kullanmıştır. Bu çalışmada önce genel olarak ve morfolojik yönden daha çok çaba yasasına değinilmişse de esas irdeleme ses olaylarında yapıldı. Ses olayları ile ilgili örnek sözcükler gerektiğinde ağızlardan, lehçelerden ve Altay dil grubu üyelerinde de verildi. Türk dilinin İlk Türkçe dönemi Hazar Tamgasını adını verdiğimiz sıralı kura kaidesindeki ön seste #K³ (*p', *δ, *ğ) ve arkaik çokluk eki +l* ile başlar. Çuvaşların ataları bu dönemde ortak dilden ayrılmıştır. Gerektiğinde Türk dilinin kız kardeşi Macarcaya da bakılır. Ana Türkçe döneminde kök vokalinde bulunan birincil uzun ünlü söz konusudur. Eski Kuzey Doğu lehçesinin devamı Yakutça da bu devirde ayrıldı. Eski Türkçede kök vokalinden sonra korunan d/ ünsüzü vardır. Halaç Türkçesi bu dönemden hemen önce ayrılmıştır. Orta Türkçe Türk dilinde lehçe koyulaşmasına sebep olan en önemli ses olayı ø, w < g > k olur. Klasikleşmeye başlayan Erken Azerbaycan Türkçesi de Oğuzcanın diğer bir kolu olur. Yeni Türkçe döneminde Çağatay Türkçesindeki é/ ve Osmanlı Türkçesindeki /η/ söz konusudur. Çağdaş Türk lehçeleri döneminde ise önce Kzk. ş > s olması ve Bşk. ile Yak. s > h olması karakteristiktir. Kısacası Daha Kolay Çaba Yassının zıddını anlamak için Fono-Altayistik tahlile ihtiyaç vardır.

Anahtar kelimeler: Zıtlık, Altayistik, fonem, döngü, ses yarılmaması.

OPPOSITE SOUND PHENOMENA IN TURKISH FROM AN ALTAYISTIC PERSPECTIVE-II: THE LAW OF MORE EFFORT

Abstract: Language keeps renewing itself in a cycle. While one half of the circle has less effort, the other half has the law of more effort. Turkish, which is the oldest surviving written language due to its borrowings from Sumerian, owes its life to the fact that it has undergone severe changes. Turks have been able to read their texts with the Orkhon signs they invented until today. Here, Turkish continued to live in contradictions and used the law of more effort as well as the law of less effort when necessary. In this study, although the law of effort was first mentioned in general and morphologically, the main analysis was made on sound events. Sample words related to sound events were also given from dialects, dialects and members of the Altai language group when necessary. The Early Turkic period of the Turkish language begins with the front sound #K³ (*p', *δ, *ğ) and the archaic plural suffix +l* in the sequential lot base that we call Hazar's Tamga. The ancestors of the Chuvash broke away from the common language during this period. When necessary, Hungarian, the sister language of the Turkish language, is also used. In the Proto-Turkic period, there is a primary long vowel found in the root vocal. Yakut, a continuation of the Old North Eastern dialect, also diverged during this period. In Old Turkish, there is a preserved d/ consonant after the root vocal. Halach Turkish split off just before this period. The most important sound event that causes dialect darkening in the Middle Turkic Turkish language is ø, w < g > k. Early Azerbaijani Turkish, which started to become a classic, is another branch of Oghuz language. In the New Turkish period, é/ in

Chagatai Turkish and /ŋ/ in Ottoman Turkish are in question. In the period of modern Turkish dialects, first Kzk. $\text{ş} > \text{s}$ and Head. with Approx. It is characteristic that $\text{s} > \text{h}$. In Short, Easier Effort Phono-Altayistic analysis is needed to understand the opposite of flat.

Key words: Antonym, Altayistic, phoneme, cycle, sound splitting.

¹Adres: Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Düzce, Türkiye.

* **Sorumlu Yazar:** mehmethazar@duzce.edu.tr

Atıf: Hazar, M. (2024). Altayistik Bakışla Türkçede Zıt Ses Olayları-II: Daha Çok Çaba Yasası. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1): 1-7.

1. GİRİŞ

Her şey zıttı ile kaımdır. Bu genel kural dildeki ses olaylarıyla da alakalıdır. *Daha az çaba yasası*ndaki (least of effort law, economy in language) ses olaylarının tersine “ilk biçimine göre kelimenin telaffuzunda daha çok çaba isteyen değişimler de oluşabilmektedir. Ayrıca benzerlikten kaçınma gereksiniminden de kaynaklanan bir olaydır. Buna *daha çok çaba yasası* (most effort law) denir.

Fonetik hadiselerin nedenleri olarak en az çaba yasası, en çok çaba yasası, örneksemeler, farklı bir alfabe öğrenimi, yabancı dil ve ana dili edinimi, Karluk, Kıpça ve Uzak lehçelerin anlaşılması, yazım kurallarının etkisi sayılabilir.

Bir lisan hakkında hassasiyet göstermeyen okumamış gürümler, seslerin ve kelimelerin doğru telaffuzuna riayet etmezler (Ercilasun, 2007: 335). O hâlde en az çaba yasasına uygun olarak kısaltılmış kelime ve kelime grupları gramatikal olarak “hatalı” eski ifadeyle galat kabul edilmeye daha yakın unsurlar olarak kabul görür. Ölçünlü dil ile konuşma dili aynı anda mevcut olup ayrı iki cenahtan yürüyen edebi dil veya yazı dili veya edebi dil çok uzun zaman sonra bu tür tahripleri galat-ı meşhur olarak “doğru” hanesine kamusallaştırarak kaydetmektedir. Bu sebeple cemiyet hayatında mevkisini yükseltmeği arzulayan şahıslar en az çaba yasası yerine en çok çaba yasasını tercih edmektedirler. Bir dilin kendi içinde en çok çaba yasasını tatbik edebildiği gibi farklı lisansların kullanımında da bu dil kanununa müracaat edebilirler. En çok çaba yasası -mesela Arapça ayınlı kelimeleri “ayın çatlatması” yaparak- yabancı kökenli olarak kaynak dilden alınma kelimeleri hedef dil olan ana dilinden daha fazla enerji sarf ederek aslına uygun telaffuz etme gayreti olarak tanımlanır (Eker 2009: 29). Daha sonra özellikle geç yaşta öğrenilen bir yabancı lisanın orijinal telaffuzuna sadık kalarak tekellüm arzusu konuşurları daha güç duruma sokabilir. Ülkemizde dâhi Türkçenin farklı lehçe veya ağızlarını konuşan kişiler bile başka bir dil konuşuyormuş gibi sıkıntı yaşamaktadırlar. Mesela resmî bir kurumda köylü ölçünlü dil konuşmaya çalışınca da en çok çaba yasasını tatbik eder ve *gelipturuz* türünden bölgesel söyleyişi bırakıp *geliyoruz* ölçünlü telaffuzunu kullanır. Buna mukabil normal hayatında her zaman standart dili kullanan -politikacı ve komediyenler gibi- lüzumlu hâllerde çok çaba gerektiren yerel ağız hususiyetlerini tercih edebilir (Demirci, 2015: 36).

Taşralılık ve köhnelik yergisinden kurtulma çabası yine daha çok çaba yasasıyla alakalıdır. İstek kipi birinci teklik kişi -A- m yerine her kişi için ayrı bir eki olan ve bu sebeple kişi ekine

ihtiyaç duymayan emir-istek eki -Aym [ötneksemeyle n > m] < -Aym+ø ve birinci çokluk kişi istek eki Eski Türkiye Türkçesi -A+vüz < -A+biz veya -A+k yerine I. Çokluk kişi emir-istek eki -(y)Allm+ø kullanılması örnek verilebilir. Demek ki istek kipinin birinci teklik ve çokluk kişileri morfolojik olarak yok, onun yerine emir kipinin birinci çokluk şekilleri istek fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu da daha çok çaba yasası gerektirir.

Türkçede kişi ekleri yaşanan geçmiş zaman {+DI} ve şart +{SA} ekinde iyelik kökenli, emir kipinde her şahıs için ayrı bir ek olduğundan +{ø} şeklinde, diğerlerinde ise zamir kökenlidir. Oğuz grubundan olan Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil eki zaman ekinden önce oluştuğundan dolayı zamir kökenli {+DI+mIz} şekli yerine {+DUk+ø} (< +di “yaşanılan geçmiş” +ök “Toharca pekiştirme”) şekli kulak yakınlığıyla kullanılır olmuştur. Artık {+DI+mIz} şekli Oğuz Türkü için bir güçlük oluvermiştir. Bu yüzden Kaşgarlı Mahmut “Oğuzların dili yağnidir.” derken aslında muhaffefliği değil edebi dil mensubu olarak Oğuzları taşralı saymıştır. O dönemde Karluk grubu baskındı.

Aslında daha çok çaba yasası ikinci dilin ediniminde telaffuzla ilgili güçlüklerde konuşurun yaşadığı zorlukları ifade eder. Yabancı dil öğrencileri “Dilde Daha Çok Çaba Kuralı”nı öğrenme ve öğretme süreçlerinde göz önünde bulundurabilirler. Türkçedeki ünlü uyumu yabancıların bu dili öğreniminde daha çok çaba gerektirmesi gereken bir husustur. Tam tersi Özbek Türkçesi öğrenen bir Türkiye Türkü, Türk dili lehçelerinde dil uyumunun bozuk olduğu tek lehçe olan Özbek Türkçesini öğrenirken güçlük çeker. Özbek Türkçesi için karakteristik olan yuvarlak a [â] < V:/ -AT'deki birincil uzun ünlü veya Ar.-Far.'daki aslı uzun ünlü- vokalinin telaffuzu /o/ şeklinde yazılışı ve ünsüzlerde damak n'si /ng/; ekleşmede zamir n'sinin kullanılmaması; *yabancı eşdeğer kelimeler* Özbek Türkçesi hakkındaki temel güçlüklerdir.

Morfolojik olarak da Türkiye Türkçesinde isim cümlelerindeki III. teklik kişi şimdiki zaman eki +ø < {+DI⁴r} < tur-ur, Kzk.-Özb. {şim. zmn. +DI⁴ III. tk. kişi} < {+DI⁴r} > Krg. {şim. zmn. +t} şeklindedir: TT *güzel+dir*, Kzk. *kel-e+di* “o gel-(i)yor+ø”, Krg. *kel-e+t*; sondaki +di ve +t III. teklik kişi ekidir. Şimdiki zamanın üzerine gelen birleşik zaman hikâye eki değildir. Özb. Taşken ağızındaki *bopt* “oldu” < *bolupturur* ve -Kzk. önce ç > ş, sonra ş > s olur ama burada tersi olduğundan bu Kıpçakça değil Karlukçadan alınan kardeş ödünçleme bir kelimedir- Kzk. *ustayt* “tutar, yakalar, görür” [+t 3. Teklik kişi eki] < **uştayt turur* < *uç+la-*

“uç uca gelmek, karşılaşmak”, -y- “muzari” *tur-* “tasviri fiil” -*ur* “muzari” güzel bir örnektir.

Yine yalancı eşdeğer kelimeler de semantik olarak daha çok çaba gerektirir.

Bir yabancı için vurguyu da öğrenmek “Yabancılar Türkçe Öğretiminde” daha çok çaba gerektiren bir husustur: *Bütün gün* -bir şey yapmadan- *bomboş* ‘evde otur’-*dum*. X *Bütün gün* -içinde hiç eşya olmayan- *bomboş* [ikilemlerdeki tekrarlarda sıfatı pekiştirme] *evde oturdum*. Diğer bir örnek: *Ordumuzun Ordu’da Jandarma Alay Komutanlığı var*. Bu konuyla ilgili başka örnek: Türkçede imlası ve telaffuzları aynı olan bazı sesteş kelimelerin anlamlarının açıklığa kavuşturulmasında vurgu mühim bir anlam ayırt edici unsurdur.

Niçin kondun a bülbül, // Kapımdaki **asmaya**.
Ben yarımdan ayrılmam, // Götürseler **asmaya**.

Osmanlı Türkçesinde mim+güzel he hafif mastar eki, mim+elif ise olumsuzluk ekidir. İkinci dizedeki *asma* sözcüğü üzüm veren bir bitkidir, vurgu orta seslemdedir. Dördüncü dizedeki *asma* kelimesi *asmak* eyleminin emir kipidir. Vurgu ilk seslemdedir. *Bayat ekmek* X *Bayat boyu*. Daha birçok örnek verilebilir.

Daha çok çaba yasası konuşurun ana dilindeki bazı değişimlerle yaşanan fonetik hadiselerle alakalıdır.

Yazım (imla) ve telaffuz farkının öğretici veya rol model kişi tarafından aktarılması da bir güçlüktür. Örnek: Öğretici *tarih* diye telaffuz ederken yazımda *tarih*, kulakta işitilen şekliyle [ta:rih] olur. Tıpkı *fakir* > *fakir* [faki:r] gibi, ama birçok haber sunucusunun dediği gibi *fâkir* değil. Misalleri çoktur. Makalenin sınırını aşmamak için bu kadarıyla yetinildi. Diksiyon konusudur.

Bu değişimlere *ünlü ve ünsüz türemesi, ünlü genişlemesi, ünlü kalınlaşması, ünsüz ikizleşmesi* gibi ses olayları örnek verilebilir. *Ek yığılmasında* ses olayları -bağlayıcı ünlünün ek ünlüsü durumuna gelmesi, birden fazla ekin birleşerek tek ek işlev için kullanılmaya başlamasındaki ses olayları- gibi değişimler... (ses hadiseleri)- örnek olarak gösterilebilir.” (Öztürk 2017: 2182). Ayrıca ikincil kelimelerin (zamir, edat, tasviri filler gibi sayısı az ama kullanım sıklığı çok olan sözcüklerin) ekleşmesine muhalif olarak görülen morfeplerin kelimedeki ses olayları da daha çok çaba yasasına girer. Daha çok çaba yasasına, *en çok çaba yasası* da denilmektedir (Karaağaç 2013: 371). Fonetik süreçlerin tipolojisinde daha çok çaba yasasına giren ses olayları -gerektiğinde bazılarını seçerek- tersinden düşünmeyle şunlardır (Kul 2007: 159): *Birleşik sözcük oluşturma* veya *ek yığılması* sürecinde ses olayları, *ünsüz ikizleşmesi*, (n < ñ > y gibi kaynak dilde ligatür gibi) ünsüzü çift karakterde seslendirme, tarihi yazı dilindeki eskicil özelliği koruma ~ *arkaizm, ünlü ve ünsüz türemesi, ünlü genişlemesi, ünlü ikizleşmesi (kayan ünlüler), ünlü uzaması* veya *uzun ünlünün korunması, aykırılışma ~ benzeşmezlik (dissimilation), nazalleşme, damaksillaştırma, ikincil sesletim* “ünlü üzerine ^ işaretiyle ünsüzde yapılan /y/ yarı-ünlüsü kendisinden sonra varmış gibi ince teleffuz *hâlâ, kâhin* ya da *şûra* X *şura, âmâ* X *ama* vb.” (Demirezen 2005: 59), -alınma kelimedede hemze gibi- *son engelleycilerin çıkarılmaması (devoicing of final obstruents)*, -kaynak dildeki alınma kelimedede gırtlakta ve dilin dış arasında peltekleştirilmesinde vb. durumlarda-

yer yitimi (debuccalization) dolayısıyla *ünsüzlerin aynılışması* ya da ayın ünsüzü gibi konsonun vokale dönüşmesi, *ünsüzü aşırı titretmek ve soluklu-hurultulu-süreklileştirerek telaffuz*. Ayrıca yine tersinden okumayla kapalı dudaktan gırtlığa doğru genişleterek *telaffuzla ses değişimleri* (Daşdemir 2014: 71), *artmalar, genişlemeler, artılışmalar ~ kalınlaşmalar*, ünlülerde *yuvarlaklaşmalar* ve ünsüzlerde *dudaklaşmalar ve tekrarlar* daha çok çaba yasasına girer (Öztürk 2017: 2185). Bunlara Kıpçak Türkçesinde geçen ünlüsel /w/ ve Özbek imlasındaki /iy/ [i:] sesi ile Türkmen Türkçesindeki alçalan diftongu unutmuyarak Türkiye Türkçesindeki *yarı ünlü* meselesini de eklemek gerek.

Dilin tasniflenmesi çabuk, kolay fark edilen kanunları bir kenara, akla aykırı ve sıradışı gibi görünen kimi “dilsel saçmalık” yöntemlerin, dizgesel işleyişlerin gramerde zamanla kamusallaştırılarak kanunlaştırıldığı da olur. Bu yasalaştırmada akla ilk gelen kanunlar, dilde az çaba (tutumluluk) (least of effort law, economy in language) yasası olarak bilinen akla uygun yasanın karşısına, dilde çok çaba yasası (most of effort law) olarak yaygınlaşan akli zorlayıcı veya akla muhalif yasanın işletilmesidir. Türkçedeki şahıs zamirlerinin, kişi kategorisini karşılayan gramatikal birimler olarak artikülasyonunda az çaba yasası görülür; fakat mesela çokluk ikinci şahıs zamirinin ekleşmesi sürecinde morfemin zaman içinde tekrar genişlemesi çok çaba yasanının da işlerlik kazandığını göstermektedir: siz > -siz /-siz > -sınız /-sifi iz > -sınız /-sınız, -sunuz / -sünüz (Özezen ve Düşmez, 2014: 331). Burada tanım doğru ama örnek pek uygun değildir. Çünkü teklik hanesinde zamir n’si (prominal +n) be+n, se+n, o+(n); çoklukta teklik hanesi sıfır birim (bi+o+z, si+ o+z, o+n+lar) olarak görülür. Ek genişlemesine şu misal olarak verilirse daha güzel olur: Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen hasseten Eski Türkiye Türkçesinde/EAT’de {-I)BAnİn} < {-I)p “zarf-fiil eki” +(A)n “pekiştirici” + (I)n vasıta (instrumental) eki”}. Aslında dil ekonomikliği yani tasarrufu sever ama bazen tersine de kuralı işletebiliyor. Bu enerjiden tasarruf edilen ekonomik kullanımda, tekrar çok enerji harcanmasının tercihinde mantıkla bağdaşır bir hâl gözükmemektedir. Aynı şekilde, dilde *benzeşme* (assimilation), akla uygun bir yasa iken (Türkiye Türkçesinde o+bir > öbür ve sünbül > sümübül gibi), dilde *aykırılışma ~ benzeşmezlik* (dissimilation) yasası (Türkiye Türkçesinde *tepme* > *tekme* ve *aşçı* > *ahçı* -ğâlât-meşhur- gibi) akla aykırı veya en azından akli zorlayıcı bir dil kanunu olarak dikkati celbetmektedir (Özezen ve Düşmez, 2014: 331).

Ses olaylarına başlamadan önce *sıfır fonem ø* üzerinde durmak gerekir. Örnek: [L döngüsü: ø < s < ş < l >> r > z > s > ø] T *oüç* < **gîl*² > Çuv. *vışşe* = Mac. *har+om* = Ξ *os+ân* = Tung.-Evenki *илитын oil+iytin* “üçüncü” gibi.

2. DAHA ÇOK ÇABAYA BAĞLI SES OLAYLARI:

2.1. Arkaizm: Eskicil özellikler kimi zaman kelime hortlamasına sebep olur. Ancak bu dil garaipliği kamusallaşınca imlamıza ve söz dağarcığıımıza terim olarak girmiş bulunmaktadır: Mesela: Eski Türkçenin karakteristik ses olayı kök vokalinden sonra gelen d/ konsonunun korunması Genel Türkçede y/ < d/ şeklinde iken bugün sosyoloji anlamında kullanılan *budun bilim* eğer Yaşayan Türkçede olsaydı *buyun* olmalıydı. Bu sun’i arkaizm

yanında Özbek Türkçesinde *quduk* “kuyu” ve Özb. *azgu* [äzɡü] < ET *edgü* > TT *iyi* şeklinde gerçek eskicil örnekler de olabilir. Kitâb-ı Dede Korkut gibi tarihi metinde y/ < d/ olsa bile “başlangıç arkaizmi” denilebilecek bir durum söz konusudur:

Ayna (Melik) –XV. asırdan önce tahminen XI-XIII. asırlarda telaffuz sırasında- < *adna* < Ar. *ādīne* “Cuma günü”, Çuv. *erne* ‘cumartesi’ [ET]’deki gibi adak “ayak” > Çuv. *ura* gibi]. Erkeklere Cuma Bey, hanımlara Ayna Kadın denir.

İş de bu ve benzeri sözcükler anadili konuşurlar istisna olduğundan daha çok çaba sarf ederek öğrenilmesi gereken husustur.

2.2. Art damaksillaşma: Bu ünlü kalınlaşması (velarisation) ön ünlülerin art ünlü durumuna gelmesi olayıdır. Art zamanlı olarak *ona* şeklinin örneklenmesi yoluyla -Oğuz grubundan olduğundan yönelme eki {+GA} şeklinde değil {+(y)A} olduğu için- *ben+e* > *bana*, *sen+e* > *sana* olması söz konusudur. Yine damak n’si burunsallığını yitirirken kalın ses özelliğini ünsüz-ünlü etkileşimiyle yanındaki ünlüye bırakır ve ilerlekle benzeşme yoluyla *Teŋri* > *Tanrı* şeklinde kalın sıradan art damak uyumu gerçekleşir. Yine art zamanlı olarak sonda g# damak ünsüzü eriyip düşerken **idi-* > **iği-* > **izi-* *isi-* “ısıtmak” > *isig* > *ısı* şeklinde yanındaki ünlüyü art damaksillaştırırken gerilekle benzeşmeyle art damaksillaşma tamamlanır. Alınma kelimeleri Türkçeleştirirken de art damaksillaşma görülür: *canavar* “yırtıcı hayvan” < Far. *cān* “can” + *āver* “taşıyan”, *hazır* < Ar. *hādir* ~ *hāzır* “şimdi, amade”, Özb. *xozir* [hāzır] “şimdi” şeklindedir. Ağızlarda ise çok yaygındır: Birkaç örnek: *bahça* “bahçe”, *amanat* “emanet”, *guvvat* “kuvvet”. Ağızlarda artdamaksillaşsa da uyuma aykırı olan bazı örnekler: *dokül-* “dökülmek”, *götür-* “götürmek”, *goşül* “gönül” vb. Ağızlardaki ekleşmede de hem uyuma giren hem de artdamaksillaşsa da uyuma aykırı örnekler var: *sabahlayın*, *gelecah* vb.

2.3. Aykırılışma (Dissimilation): Diğer adı benzeşmezlik veya başkalaşma olan bu ses olayı daha çok ünsüzlerde ve alınma kelimelerde birbirine yakın duran konsonların benzerlikten, ikizleşmekten uzaklaşmasıyla oluşur. Ünsüzün çıkış yeri kakafoniden (ses itişmesi, tenafür, tekrardan kaçınma) kaçınmak için ses yolundaki farklı bir konuma taşınır. Böylece daha fazla çaba sarf etmeye yönelmiş olunur (Tuna, 1949: 432).

Örnekler: XVIII. asra kadar görülen *etmek* sözcüğünün *ekmek* olması gibi. Aynı anlama gelen *üt-* “kızartmak” sözcüğüyle aynılaşarak *ütmek* > *ötmek* > *etmek* > *ekmek* ~ *epmek* olur. Diğerleri, *tepmе* > *tekme* (benzer yakın ünsüzün gerileyici aykırılışması), Ar. *m^hşamm^a* “naylon” > *muşamba* (ilerleyici yakın aykırılışma), Ar. *z^ar^ar* “hasar” > And. Ağz. (tenafürden ve tekrardan kaçınmayla uzak ve ilerleyici aykırılışma) *zaral*. Sadece sözcükte değil ekleşmede de aykırılışma görülür: *aşçı* > *ahçı*, *kırp-* > *kırk-*, Erz. Ağz. *Türtce* < *Türkçe*.

2.4. Dudaksillaşma: Ünlülerde yuvarlaklaşma terimi ünsüzlerde ise dudaklılaşma (labialisation) terimi kullanılır. Aslında yuvarlak ünlü-ünsüz benzeşmesidir. Türkçe dudak dili olduğundan dudak okuması yapılmasın diye gizlilik gerektiren resmî konuşmalarda ağız elle kapatılır. Halk edebiyatında ise bunun önemi ozanların *leb-değmez* yarışmasında atışmalı koşma geleneğinde görülür. Ancak

kambur kanbur sözcüğünden değil Yunanca *kambylos* “sırtı eğri kişi” sözcüğünden geldiğinden bu örnek doğru olmaz. Art zamanlı olarak /g/ ve /ŋ/ ünsüzlerinin dudaksillaştığı görülür: *öv-* “methetmek” < **ö-* “düşünmek” -g- < **ö-k-* “düşünüp pişman olmak”, *omurga* < *oŋurga* < **oŋurka* “bel kemiği” < **oŋ* “yuvarlak kemik başı” +(u)l² “dualite” +*ka* [sesteş] “pekiştirme” (intensive) eki < **oŋul²kağ*. Ekleşmede ise ŋ > v ünsüz değişmesi olabilir: Irak-Kerkük ve Erbil Türkmen ağzında *seniŋ* “seninn” < *seniŋ*. EAT *gelevüz* “gelelim” < *kele+biz*. Anadolu ağızlarında ise nadiren k > v, işlek olarak ğ > v değişmesine rastlanır: *göv* < *gök*, *devül* < *değil* vb. Yine ekleşmede de böyledir: *yolladuvu* < *yolladığı* (Böler, 2021: 205). Lehçelerde görülen dudaksillaşmanın ilginç karşılaştırmalı örneği de var: Malatya Erhaç Havaalanı isminde geçen “Erhaç” adı mensûcatta en ipliği yapılan *erhaç* < *argaç* “dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, püdü” < **ar* “enine ayırma durumu” +*ka* “atki atmak” -ş “dokuma tezgahının ipliği” > Kzk. *arkav* “dokuma işinde uzunlamasına değil yanlamasına kullanılan ip, argaç” < ET *arkağ* “mekik ipliği” (Güngördü, 2009: 11).

2.4. Nazalleşme: Çağdaş Türk Lehçelerinde sonant uyumu vardır. Bu nazalleşme ~ burunsullaşmadır. Burun ünsüzleri “m, n ve ŋ” olarak üç ünsüzden ibarettir.

m: *bin-* > *min-*, ikileme *pancar mancar*, *biŋ* “1000” > *miŋ*, *ben* > *men*; ağz. *mahana* “sebepl, Arg. kaytarmak için bir şey uydurmak” < Far. *bahane* “gerçeğı gizlemek”.

n: Ağz. -gerilekle benzeşmeyle bir nevi türeme- *delikanlı* < *delikanlı* [*telü* < *telou* < **tebye* < *telve* < *télbe* “mecnun”]. ŋ : ET *amtı* > Özb. *endi* “şimdi [< ET *uş imdi*]”, -u > o ve ğ > ø- Bşk. *olo* [OT *uluğ*]+*nan* “büyükten”, Kzk. *ülk* [OT *uluğ*]+*en* -pekiştirme- [oknş. ülkön -Krg. gibi labial acraction var-]+*nen* “büyükten” [m, n, ŋ ünsüzlerinden sonra] “n” ünsüzü ile başlayan ekler gelir. Buna sonant “akıcılık” (Kzk. *ündi*) uyumu denir. -Ünlü yarılmasından sonra gerileklemeyle ŋ türemesi- ET *müñüz* “boynuz” < AA *p^hul²* > Kor. *ppul* = Tung.-Evenki *øule* = Moğ. *bur(ee)*, Tarihi metinlerde mesela Orh. Abd. *bardiŋ* yerine *bardiğ* şekli vardır. Kelime birleşirken de görülür: Ağz. *yannız* < ET *yalaŋuz* “yalnız, tek başına” < *yalıŋ öz*. Ekin sonunda değil başında da görülür: *atlığlaruŋaru* “adı sanı olanlara” (Çağatay, 1954: 15).

Sağır kef, kâf-ı Türkî Osmanlı Türkçesinde varken ölçünlü Türkiye Türkçesinin yazı dilinde artık yoktur.

2.5. Ön damaksillaştırma: Ünlü-yeri özelliğı taşıyan öne kaymış (fronted) ve “damaksillaşmış” (palatalized) ünsüzün -APA j = Türkçe hem ünlü hem de ünsüz gibi davranan yarı-ünlü y- /K/ [ağızucu (anterior) ünsüzleri] şeklinde -/l/ gibi-ince sıradan ünsüzden sonra art damak uyumu yerine ön damak uyumunun oluşması daha çok çaba yasasına örnektir: İng. *goal* > *goP* > *golü*, *sā‘q* ^{‘āc} *ساق* (ta-i resmiye, güzel he) > *saat* [sa:t^h] > *saati*, -Araplar *ra* diye telaffuz ederken Türkler *re* derler.- Ar. *h^arf* [harf] > *harf+im*, Ar. *q^alb* “yürek” [k^halip^h] > [k^halip^he] > *kalp+te*. Bu kelimelerdeki /t/, /ç/ ve /l/ damaksillaşma, uyumun hedefini [arkadil]den [öndil]e çevirmekte ve ardı sıra gelen vokallerin ince sıradan öndamak vokali olarak düzenlenmesine sebep olmaktadır (Kunduracı, 2019: 16). Türkiye Türkçesindeki /y/, öndil (yani ünlü-yerine ait dil-önü) özelliğı ya da ünlü-yeri düğümü içermeyen bir ünsüzdür; ötümlü, damaksıl ve akıcı

(sonant) bir ünsüzdür, yarı ünlü değildir (Kunduracı, 2019: 22). Latin alfabesine geçildiğinde Şah'ın ziyareti sırasında gazetelerdeki şekliyle bu güçlük İyran "İran" < Far. *i:rān* < Pehlevce *'yrān* < O Far. *ērān* < Partça *aryan* < Proto-Far. *aryānām* "Antik dönemdeki İranlıların -âryalıların yani soylu insanların [tıpkı Uygur "asil insan" << *īg+oğul²*-] ülkesi" yazımını ortaya çıkarmıştır. Sonra alçalan diftong kullanılmamıştır.

2.6. Ünlü genişlemesi: Dar I⁴ (i, i, u, ü) vokallerin geniş X⁴ (a, e, o, ö) ünlülerine dönüşmesi olayı (vowel extension) daha çok çaba gerektiren bir durumdur. Eski Türkçede (dar) uzun vokaller yerine dengeleyici unsur olarak geniş vokaller geçmiştir. Ağırlık uyumu (the harmony of weight) oluşmuştur (Tuna, 1960: 276): TT *boğa* < ET *buka* < AT **būga* = Avestaca *būza*; TT *bel* < AT **bi:l*; TT *gece* < ET *kiçe* < AT **gi:ce*; TT *ağaç* < ET *igaç* < AT **īgaç* > Özb. *yog'och* "kereste" = Halç. *hağaç* -#p < #h ünsüz değişmesinin sebebi birincil uzun ünlü kısılrken kelime başında ünsüz türemesine sebep olması yoksa p > h ünsüz değişmesi değildir; *orda* < ET *ordū* "hükümet merkezi", TT *dek* < AT **ti:k*, TT *yeğen* < AT **yi:gün* < İT **di:+* "kardeş çocuğu" +*gün* "çokluk, topluluk bildiren ek" -Aslında *kün* "halk" ikincil sözcüğünden gelir-. Bulanık /e/ de denile kapalı "e" ünlüsü, Yenisey Yazıtlarındaki ve Çağatay Türkçesi ile Azr.-Y Uyg. Türk lehçelerinde görülen ve birincil uzun ünlüden gelen *é/* < **i:/* vokalidir. Ayrıca Tatar ve Başkurt Türkçesinde kök vokalindeki U/ > o/-ö/ değişmesi var: *öste* "üstte", *ozın-ozon* "uzun". Tam tersi o-ö > U olur: *kobar-* > Tat. *kubar-*, ET *söz* > Tat. *süz*. Bunun sebebi muhtemelen İdil boyundaki üst katman dil olan Eski Bulgar Türkçesinin izi olmalı (Develi, 1997: 77). İleri seviye dudak uyumundaki (Labial kategorisinde nitelik değişimleri) XIV. asırdan daha önceye, belki XIII. asra, hatta XII. asrın ilk yıllarına dayanır (Tekin, 2005: 327). Ağızlar hariç Türk yazı dillerinde ünlü genişlemesi işlek bir ses olayı değildir. Dualite bildiren arkaik çokluk eki L döngüsüne göre Altay dillerinde de olan ünsüz yarılmasına uğramış ortak bir örnek: Tung.-Evenki *bil+ga*, Manç. *manggon*, Moğ. *xol+ooy* < **p^höğul²* > ET *boğuz* "nefes ve yemek borusunun olduğu organ, boğaz; her türlü dar geçit" > Kor. *mog+ø* "boyun", Jap. *hāix+iā* "coğ. boğaz". Lehçelerde: Çuv. *pir* < **p^höğul²* > Dolg. *ouos*.

2.7. Ünlü ikizleşmesi: Diftong, iki ünlü arasında sesletimin duraksamadan devam etmesidir. Ana Türkçedeki kök vokalindeki birincil uzunluklar başta Yakut (yükselen diftong), Halaç (aşırı uzunluk) ve Türkmen (alçalan diftong) lehçeleri olmak üzere diftong şeklinde korunmaktadır. Bir ses olaylarından sonra oluşan *dolaylı* (~ *ikincil*) *ikiz ünlüler* vardır. Sahaca yani Yakutça öğrenmek isteyen bir Genel Türkçe (d/ > y/ olan yakın lehçeler) konuşuru için Yak. *öydö-* < *öy+dö-* "düşünmek" [< *ög* "fikir" < **ö-* "akletmek"] gibi diftonglar daha çok çaba gerektirir. Anadolu ağzlarında, gerekse modern Türk lehçelerinde çoğunlukla *b, f, g/ğ, h, k, l, ŋ, r, v, w, y* ünsüzleri düşerek ya da eriyip yok olarak ünlü ikizleşmelerine yani dolaylı uzamalara neden olduğu görülmektedir (Buran, 2006: 14): Kırg. *uu* "av" < ET *ab*, Gag. *vaatiz* < *vaftiz* < Yun. *vaftisma* "Hıristiyanlarda suya daldırma töreni", Kırg. *caa* < ET *yag* "yağ", Krg. *künö-* < Far. *günâh*, Esk. ağz. *aşam* < *axşam* (Azr.) < *ağşam* (Trkm.) < ET (DLT) -birincil uzun ünlü örneklemesinden sonra gerilek olarak ünlü ses değerinin başa taşınmasıyla ön seste ünlü türemesi- *axşam* < Soğd. *şşām* "akşam yemeği", Kırg. *boor* < *bolar* "olur", And. ağz.

sora < *sojra*, Küth. ağz. *ākedeş* < *arkadaş*, Nev. Ağz. *gī* "kadınların birbirine seslenmesi" < **kīz* "kıt, bakire" < **kīl²* > [gerilmeye] Moğ. *xuxel* "küçük kız çocuğu" = [arakaik çokluk eki değişmesi] Tung.-Even *xu+t* = Çuv. *xēr* = [gerilek benzeşmeyle] Mac. *szűz* "bakire", Gag. *güüde* < *gövde*, Kırg. *ee* < *ige+n* [zamir n'biyle genişleme] < [arakaik istisnai durum] ET *idi* "ege+men, iye, sahip", Kırg. *cöö* < ET *yadag* < AT **#dad/ag#* "yaya".

2.8. Ünsüz değişmesi: İdil Bulgar Türkçesi izleri taşıyan "s grubu" lehçelerini öğrenmek diğer Türkler için daha çok çaba gerektirir. Örnek: Çuv. *sāl*, Yak. *siik*, Başk. *séy* < **di:l* > TT *çiğ*; Yak. *en* < **hen* < *sen* > [metatezle] Çuv. *es* = Başk. *hin* vb. Yine Kazak Türkçesinde önce *ş* > *s* sonra *ç* > *ş* olması da Oğuz ve Karluk grubu Türkçe konuşurları için bir güçlüktür: *bas* < *baş* < **bā-l²* [**bā-* "iki tarafı birbirine bağlamak"] > *balbal* "mezar başına dikilen anı taşı"; Kzk. *üş* < *üç*. Tersî olsaydı artık "ş" ünsüzü olmayacaktı.

2.9. Ünsüz ikizleşmesi: Birçok dilde iki vokal arasında (intervocalic) gerçekleşen ünsüz ikizleşmesi, konson türleri, ünlü öncesi ya da sonrası vurgu konumu, vokallerarası ya da konson öncesi konum, ikizleşme durumu ve konumu (ikiz konson ve tek konson mukayesesi) gibi değişik nedenlerle irdelenen bir fonetik hadisedir (Gordon, 2006: 351). Uzatma kuralıyla ekleşme esnasında Türkçede Ar. *h^akk* حَقَّ "«kanuna, erdeme uygun olma» -muhaffef kelime- > T *hak* > T *hakk+ı* "onun payı" oluyor (Taylan, 2015: 55). Talat Tekin kök vokalindeki birincil uzun ünlüden kısılrken ses enerjisini kendisinden sonraki konson üzerine taşıyınca bir nevi ünsüz uzaması olduğunu belirtir. Örnekler: Sib. Tat. *āwwıl* "köy" < **āgıl*, *pāşşew* < **bi:şegü*, *ikkā* "iki" < **é:ki*, (Tekin, 1995: 181). Özb. *tokkız* "dokuz değil kiralanan nişan otomobilinin üzerine yerleştirilmiş büyükçe iç içe geçmiş iki yüzük halkası" *toyı* "nişan kutlaması". *ana* / *anne*, *ana* "çocuğu olan kadın" < *āna* > *anne* "çocuğu dünyaya getiren (genç) kadın", Özb. *ona* [*ānā*], küçük çocuklu genç annelere Özb. *aya* denir, *ana* denilirse orta yaşlı olduğu düşünülür ve bu bir saygısızlıktır. *Ana ög* kelimesinin yerini geçmiştir. Burada birincil uzun ünlü kısılrken bir çeşit ünsüz uzunluğu olan ünsüz ikizleşmesi ve sözcük sonunda /a/ ve /e/ ünlü değişmesi olmuştur. Yine ölçünlü dilin konuşurunun telaffuzunda kelime kökünde bir ünsüz ünlü kısılması ve vurgu gibi nedenlerden dolayı iki defa yer alır. Bu ses olaya ikizleşme denir: *elig* > *elli*, ET *aşağa* "iniş yönüne doğru" > *aşağı* > *aşşağı* (ağız) < Oğz. *aşak* "dağ dibi" < **al²* > *alç+gak* "alçak" = Çuv. *áčmaşyk* [*áč+taçuk*] "alçak, huysuz", *eş-* "yorga yürümek" +*gek* > *eşşek* "eşek" (söyleyişte) vb.

2.10. Ünlü türemesi: Türkçede rastlanan mühim fonetik hadiselerden birisi de vokal türemesidir. Kelimelerin aslında olmayan bir vokal türeme yoluyla kelimeye dâhil olur. Bu hadise ister Türkçe kelimelerde ekleşme safhasında iki konsonun birleşmemesi sebebiyle akışı sağlamak gayesiyle isterse alınma kelimeleri Türkçe dil bilgisine uydurmak ilkesiyle tezahür eder.

Kelime başında ünlü türemesi: Alınma kelimeleri Türkçeleştirmek için kelime başında kalıcı vokal türetilir. Far. *rişte* > *erişte*, Far. *rūspī* > *oruspu*, Yun. *stípion* "didilmiş ip yumağı, kendir tıkaç," > *üstüpü*, Yun. *stavroz* > *ıstavroz*, İt. *scarta* > *ıskarta*, İng. *stop* > *ıstop*, Fr. *scala* > *iskele*, Fr. *scarpine* > *iskarpın*, İt. *sbandato* > *izbandut* vb. Kelime başında /l/ ve /r/ olan alınma kelimelerde, bu

konsonların Türkçede kelime başında telaffuzu güç olması nedeniyle ve akıcılığı sağlamak gayesiyle konuşma dilinde (ve ağızlarda) ünlü bir ses türetilir. Rum. *limon* > *ilimon*, Ar. *Recep* > *İrecep*, Far. *rüzgār* “zaman” > *rüzgar* > *ürüzgar* vb.

Kelime içinde ünlü türemesi: Türkçe kelimelerde ek birleşimi sırasında akışı sağlamak gayesiyle kimi zaman dar bazen de geniş-düz kalıcı ünlü türemesi olur.

Geniş-düz ünlü: *darıcık* > *daracık*, *düzdüz* > *düpedüz*, *güpgündüz* > *güpegündüz*, *sapsağlam* > *sapasağlam*, *yapyalınız* > *yapayalınız* vb.

Dar ünlü: *azıcık* > *azıcık*, *bircik* > *biricik*, *darıcık* > **darıcık* > *daracık*, *genççik* > **gencicik* > *gencicik* vb.

Pekiştirme ünlüsü: *çepçevre* > *çepeçevre*, *gpgündüz* > *güpegündüz*, *yapyanız* > *yapayanız* vb.

Yardımcı ünlü: *ayak+(i)m* > *ayağım*, *baş+(i)m* > *başım*, *göz+(ü)m*, *bil-(i)r+er+miş* >> *bil-(i)r+ø+miş* > *bilirmiş*, *yaz-(i)l-* > *yazıl-* vb.

Alınma kelimeler: Yerleştirme safhasında kelimenin son sesleminde olan Türkçe kaidelere muhalif iki konsonun gelmesi nedeniyle ünlü türemesi olur. Ar. *asl* > *asıl*, Fr. *film* > *filim* (söyleyişte), Fr. *groupe* “takım, küme” > *grup* > *gurup* (söyleyişte) vb. Kimi zaman kelimelerin orta sesleminde görülebilir. Fr. *elektrik* > *elektirik* (söyleyişte), Far. *āsmān* > *asuman* vb.

Kelime sonunda ünlü türemesi: Türkçede işlek olmayan bir fonetik hadisedir. Alınma kelimelerde telaffuz güçlüğünden ötürü görülür. Far. *serv* > *servi*, Ar. *ğayr* “diğer” > *gayrı*, Ar. *hācc* حَاج “hacc eden” > *hacı*, Far. *hem* > *hemi* (söyleyişte), Far. *serv* > *selvi* vb.

2.11. Ünsüz türemesi: Türkçede değişik sebeplerle alakalı olarak meydana gelen üç ayrı yerde konson türemesi (excrecence) olayları vardır.

Kelime başında ünsüz türemesi: Bu ses olayı (consonant prothesis), vokalle başlayan bakimi kelimelerde, söz başında ünlülere yakın olan “h, v, y” konsonlarının türemesi şeklinde oluşmaktadır.

h: Geniş vokallerle başlayan kimi kelimelere #h konsonunun eklenmesiyle oluşan *aveng* > *hevenk*, *örgüç* > *hörgüç*, *ödük* > *hödük* gibi misallerde dikkatimizi çeken türemelerdir. Ağızlarda örnekleri daha çoktur: *havcı*, *helbet*, *hurgat*, *hisli*, *holuk*, *hötlek* vb.

v: Çuvaşçadaki -Çuv. *vayao* “oyun”, Çuv. *van* “on”- gibi Eski Batı Türkçesinin kalıntısı olarak Ana Türkçedeki birincil uzun ünlü kısalırken ön seste konson türemesi olur. Örnek: İT **hūr-* > AT Çuv. *vār-* “çarpmak” < **ūr-* > *vur-*. Tarihi metinlerde de tespit edilmiştir: *vayna-* “oynamak”, *van* “on”, *oltur-* > *voltur-* “oturmak” (Sevinçli ve Çiçek, 2019: 1243).

y: Bu konsonun türemesine örnek verilen şu kelimeler aslında türeme değil **ø* < **δ* > **y* ünsüz değişimidir: *ilan* < -karanlık dönemde ön seste *#δ* ünsüz türemesi sonra ünsüz değişimi- < *şelen* **dilan* = EBT *dilom* [ikincil kelime Çin *lan* “(yurtcu) hayvan” *sırtlan* gibi ekleşmiştir.] >

yılan, [l²# > r#] Jap. *nur* “yaş, taze” = [eo/ yükselen diftong, l²# > lç # > ç# > j#] Kor. *jeoj* “yaş” = Tung.-Evenki *ōsık* “ışık” + *ta* “yıldız” = Moğ. *zula* “ışık” = Trkm. *ıldız* = Çuv. *şıltar* < **daltar* < **dāl²* “yaş, taze, parlak” + *tal²* > **yūltar* > *yultuz* > *yulduz* > *yıldız*. Uygun örnekler: *yılki*, *yırak*, *yüce* vb. Alınma kelimelerde asli uzun ünlüler bazen AT’deki kök vokalinde geçen birincil uzun ünlüyü örnekseyerek bir önceki sesleme yani ön sese taşıma söz konusu olur: Kzk. *āsir* < Ar. *esîr* > Ağz. *yesir*. Buna mukabil bazı alınma kelimelerde sadece ön seste ünsüz türemesi vardır: Ağz. *yenişte* “enişte” < Far. *ang^uştē* “zengin çifti” < Far. *ang^uşt* “parmak”.

Kelime içinde türeme: Türkçe konuşurun söylediği kelimeyi güçlendirmek amacıyla iç sese bir /n/ akıcı ünsüzü eklenmesiyle (consonant epenthesis) oluşturulan ve *bakır* > **makır* > *mangır*, *fişek* > *fişenk*, *kılıç* > *kılınç*, *ortaca* > *ortanca*, *tüfek* > *tüfenk* gibi misallerde müşahade edilen eklemelerdir. Ekleşme sırasında ihtiyaç duyulan yardımcı /y/ ve /h/ ünsüzünün de tezahürü iç seste bir türeme sayılabilir: *gizli imiş* > *gizliyimiş* > *gizliymiş*, *p^eydā* “öne çıkarma” > *peydah+la-* “ortaya çıkarmak; argoda evlilik dışı ilişkiyle çocuk doğurmak”. Türkçede yine alınma kelimeleri Türkçeleştirmek gayesiyle gerçekleşen ünsüz türemesi de vardır: *piano* > *piyano* vb. Yardımcı ünsüzler diye öğretilen “y, ş, s, n” de d anılması gereken diğer bir güçlük yana daha çok çaba yasa gerektiren bir durumdur. Örnek: *suy+u* [buradaki ‘y’ aslı sestir”] < *suv* < *sub*, *beş* örneksemesiyle *altı+(r)ar* yerine *altı+şar*, 3. teklik kişi iyelik eki [“3. teklik kişi iyelik ekinde önce bulunan /s/ foneminin aslında, Moğolcada olduğu gibi, Ana Türkçede de mevcut olan fakat daha sonra kullanıştan düşen çokluk eki +s’nin kalıntısı (Tekin, 1983: 10) s << l > r > ünsüz yarılmasının alomorfu] {+(s)l²(n)} < *hin* [Bşk. s > h] < **p^hin* (Kılıç, 2018: 85) ve [ad durumu ekleriyle zamir n’sinin tezahürü] *on+a*. Sadece ünlü ile biten kelimeye ünlü ile başlayan ek geldiğinde “y” sesi yardımcı ~ koruyucu ünsüzdür: *bala-(y)acak* gibi.

Ağızlarda söz içinde ünsüz türemesi görülür: Far. *p^uşt* “arka” + *māl* “silen” > Osm. *p^eşt^umāl* “hamam havlusu” > *peştambal*. Yine Arapçadan alınma kelimeler aslında şeddeli iken Türkçede tek konsonludur. Ekleşirken ünsüz türemesiyle bir nevi aslına döner: Ar. *h^uk^uq* > *hakki*, *tubb* > *tıp* > *tıba* veya kelime birleşmesinde de aynı durum söz konusudur: *sırr* > *sır* > *sırrolma* (Sevinçli ve Çiçek, 2019: 1239). Ağızlarda ve lehçelerde kelime içinde görülebilir: Harp. *sahan* “sana”, Kzk. *sağan* [oknş. *soğan*] “sana”, Kzk. *mağan* “bana”, Kzk. *oğan* “ona”.

Kelime sonunda ünsüz türemesi: Bu türeme (consonant derivation on final sound) ölçünlü Türkçede alınma kelimelerde pekiştirme amacıyla görülür: Far. *fr^ušte* “elçi, melek” > *feriştah*, Far. *kah+rubā* “saman kapan” > *kehribar*. Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülür: E Uyg. *T(e)ñrih* “Tanrı”, Krh. *tevey+ge* “deveye”, Krh. *érkin* “alın yazısı”. Yine ek genişlemesi -ek yığılması- de ünsüz türemesi sayılabilir: *birlen* (Sevinçli ve Çiçek, 2019: 1260) < *bir il-e+n* > *birlen* > Kzk. -sonant uyumu- *menen*, -ötümlülük uyumu- *benen*, -ötümsüzlük uyumu- *penen*. Ağızlarda görülür: *ahan* “işte bu”.

3. SONUÇ

“Altayistik Bakışla Türkçede Zıt Ses Olayları-I: Daha Az Çaba Yasası” adlı diğer makalede dilde ekonomiklik ilkesi olarak irdelendi. Bu çalışma ise zıt ses olaylarının ikincisi olarak kaleme alındı.

En az çaba kadar en çok çabanın da dilde ses olaylarına sebep olduğu görüldü. Yukarıda on (10) tane ses olayı üzerinde duruldu. Gerektiğinde Altayistik açıdan denk örnekler verildi.

Aşağıdaki 25 kaynakça ile araştırmacılara alan yazınında örneklem sunulmuş oldu. Türk dili gramerinde alışlagelmiş bazı yanlışlar da düzeltildi. Ses olaylarına başlamadan önce gerekli olduğundan dolayı morfolojik irdeleme ve örneklemeler de yapıldı.

Neticede daha az çaba yasası kadar daha çok çaba yasasının da Türk dili gramerinde eşit bir ağırlığa sahip olduğu gösterildi. Çünkü yazı dili tutucu olduğundan arkaik özellikleri muhafaza eder. Ayrıca bazen kolay çaba yasası diğer dil ve lehçe konuşurları için zorluk çıkardığından oluşan örnekler tam tersi daha çok çaba yasası içerisine girer. Bu döngü dilde devam edip durur.

KAYNAKLAR

- Böler, T. (2021). Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi, (3. Baskı), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (2006). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler. I. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan, 1-16.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede D Ğ Sesine Dair, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara: Tdk Yayınları. (2): 15-30.
- Daşdemir, M. (2014). Türkçede Ekonomi Yasasına Aykırı Fonetik Değişiklikler. Türk Dil Bilgisi Toplantıları, Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi, Bildiriler, Ankara: Tdk Yayınları, 31 Ekim-1 Kasım, 71-74.
- Demirci, K. (2009). En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri. Bilig, (72): 25-42.
- Demirezen, M. (2005). Çağdaş Türkçede İkincil Sesletim Sorunları. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, (2005-I): 58-68.
- Develi, H. (1997). Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasındaki Ses Denklikleri Üzerine. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 27 (0): 73-99.
- Eker, S. (2009). Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gordon, M. K. (2006). Syllable Weight: Phonetics, Pphonology, Typology, New York And London: Routledge.

- Güngördü, E. (2009). Türkçede -Ka- Pekiştirme Eki, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, (1): 7-43.
- Karaağaç, G. (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, Ankara: Tdk Yayınları.
- Kılıç, E. (2018). Ana Türkçedeki Fonemik Yarılımların Eski Türkçedeki Yardımcı Seslerin Oluşumundaki Etkisi, (Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serpil Ersöz), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı Yüksek Lisans Tezi.
- Kul, M. (2007). The Principle Of Least Effort Within The Hierarchy Of Linguistic Preferences: External Evidence From English, Poznań: Instytutcie Filologii Angielskiej Uniwersytetu.
- Kunduracı, A. (2019). Damaksillaşma ve [Öndil] Üzerine: Türkçe Ve Karayca Uyumlarındaki Örtüşme. Dil Dergisi, (170-2): 8-29.
- Özkan, A. (2014). Tersine Uyumsuzluk. Türkçede Ekonomi Yasasına Aykırı Fonetik Değişiklikler. Türk Dil Bilgisi Toplantıları, Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi, Bildiriler, Ankara: Tdk Yayınları, 31 Ekim-1 Kasım, 185-205.
- Öztürk, J. (2017). “Türk Dilinde Daha Çok Çaba İsteyen Değişimler”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6 (4): 2182-2208.
- Özzen, M. Y., Düşmez, Ö. A. (2014). Türkçe'den Örneklerle Dilde Sıradışılıklar / Dilsel Saçmalıklar. Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı, Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları, Ss. 327-338.
- Sevinçli, V., Çiçek, S. (2019). Türkçede Ses Türemesi - Orhun Yazıtlarından Evliya Çelebi Seyahatnamesine Kadar. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (18): 1233-1272.
- Taylan, E. (2015). The Phonology And Morphology Of Turkish, Boğaziçi University Press.
- Tekin, T. (2005). On The History Of The Labial Vowel Shifts In Tatar And Bashkir. Makaleler 3, (Hazırlayanlar: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları, 317-327.
- Tekin, T. (1995). Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara.
- Tekin, T. (1983). Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. Genel Dilbilim Dergisi, I. (7-8):10-17.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede Tekrarlar. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Tded, Iı (3-4): 429-447.
- Tuna, O. N. (1960). Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, (8): 213-282.